

РЕЦЕНЗІЇ. ОГЛЯДИ. АНОТАЦІЇ

Єфремов С. Personalia: Публіцистика 1899–1917 років («Значущі Інші»): статті, посвяти, силуетки, некрологи, рецензії, полеміка): в 2-х томах / Упорядник С. Г. Іваницька. – Т. 1. – Запоріжжя; Херсон: Грінь Д. С., 2016. – 468 с.; Т. 2. – Херсон: Видавн. дім «Гельветика», 2018. – 488 с.

У 2016 р., якраз до 140-го ювілею великого вченого і громадського діяча Сергія Олександровича Єфремова, вийшов друком перший том його персоналістики. Цього року видання завершилося – маємо чудовий двотомник, упорядкований знаним єфремовознавцем, запорізьким істориком Світланою Григорівною Іваницькою. Хоча видання побачило світ у Херсоні, але, поза всяким сумнівом, воно адресоване всій Україні. Зокрема, його зміст має безпосередній стосунок і до Чернігівщини, бо чимало персоналій, що потрапили в поле зору С. Єфремова, народилися в нашому краї, жили й творили тут.

Загальновідомо, що С. Єфремов був автором величезної кількості праць – різні за обсягом, тематикою, жанровою приналежністю, стилістикою – вони у комплексі складають безцінну інтелектуальну спадщину вченого, є історією не лише вітчизняної літератури, але й становлення культури українського народу і – в ширшому сенсі – формування нації.

Тому до цієї скарбниці постійно звертаються не лише літературознавці, але й історики. Скажімо, видання знаменитих щоденників С. Єфремова 1923–1929 рр.¹ послужило одним із дієвих засобів прощання з комуністичним минулим, бо їхній зміст є прямим доказом злочинності тоталітарного сталінського режиму. Варто також згадати виданий у 2014 р. двотомник «новорадівської» публіцистики одного з керівників Центральної Ради². Характеризуючи С. Єфремова як одного з перших творців модерної української журналістики, автор передмови В. Верстюк наголосив: «Публіцистику Єфремова можна успішно використовувати як джерело нового фактичного матеріалу, і як альтернативну інтерпретацію вже відомих фактів»³. Цю оцінку доробку безпосереднього учасника і одного з очільників Української революції цілком можна прикласти й до попереднього масиву його публіцистичних творів.

У рецензованому двотомнику оприлюднено доробок 1899–1917 рр., присвячений особам, котрі були не байдужі авторів. Упорядниця так сформулювала головну мету збірки: «Протягом десятиріч Сергій Олександрович Єфремов з любов'ю та шікетом задокументовував на шпальтах україномовної й російськомовної преси меморіальні образи сучасників, в певному сенсі виступаючи активним творцем «місць пам'яті» покоління «Молодої України», «людей 90-х років», що були рушійною силою трансформаційних політичних та культуротворчих процесів пізньої імперської доби й вели провід на початку Української національної революції 1917–1921 рр.» [Т. 1, с. 39].^{*} На підтвердження тези С. Іваницька наводить цитату із відомої статті С. Єфремова до 10-х роковин смерті Олександра Кониського (Рада, 1910 р.): «Треба знати і з подякою згадувати наших діячів передрозсвітної доби, [...] життя тих людей – наша власна історія, історія рідного краю, і тут ми вже не маємо права «отговариватися незнанням» або виступати забудьками» [Т. 1, с. 39].

Упорядниця підготувала до збірки персоналістичних творів С. Єфремова ґрунтовну біографію її автора [Т. 1, с. 13–38], статтю ««Значущі Інші» Сергія Єфремова в публіцистиці дореволюційної доби: методологічні та археографічні принципи видання» [Т. 1, с. 39–51], «Післямову» [Т. 2, с. 428–436], для кожного тому окремий комплект додатків: вибрана бібліографія, глосарій, іменні покажчики, фотодокументи.

^{*} Тут і далі в квадратних дужках покликання на рецензоване видання із зазначенням тому і сторінки.

До скомпованих під прізвищем того чи іншого діяча матеріалів додається біографічна довідка про нього. Сам цей перелік засвідчує ретельність і глибину академічного опрацювання текстів С. Єфремова. Доречно буде відзначити ще одну важливу, як на нас, особливість наукового підходу упорядниці. До невеликих за обсягом, розсипаних по численних виданнях праць С. Єфремова руки дослідників, зазвичай, не доходили. С. Іваницька в рецензованому двотомнику запровадила до наукового обігу навіть найдрібніші публікації одного зі своїх улюблених авторів, справедливо вважаючи, що кожна з них додає новий відтінок, «значущу» подробицю до загальної картини, яка постає із дбайливо підібраних текстів, переважно біографічного плану.

Варто звернути увагу на основну концептуальну засаду, яка послідовно розвивається в статті «Значущі Інші...». За браком місця, не вдаючись до аналізу відомого з 1930-х рр. концепту, який послідовно розкривається у вищеназваній статті та «Післямові», зосередимося на визначенні, кого ж С. Єфремов, на думку С. Іваницької, вважав «авторитетними» особисто для себе діячами. Серед інших ознак і якостей, хотілося б виділити, що це ті постаті, які проявили здатність «бути корисним «українській справі» та одночасне служіння загальнолюдським ідеалам» [Т. 1, с. 44]. У «Післямові» вони трактуються С. Іваницькою як носії ідей «служіння рідному народу та «загальному добру», як громадський обов'язок, бажання й уміння бути корисним своїй «малій батьківщині» як моральний імператив й мірило вартості людського життя» [Т. 2, с. 429–430].

Розглянемо безпосередньо коло «дійових осіб» публікацій С. Єфремова. Це 111 особистостей, з яких 79 – це українські письменники, вчені, громадські та церковні діячі, 30 – російських (хоча варто відзначити, що національну приналежність декого з останніх С. Єфремов трактує на користь України; так, М. Гоголя він назвав «великим українцем» і засудив зусилля чорносотенців «виставити Гоголя ворогом українства, [...] зробити його прапором обрусення» [Т. 1, с. 166]), два іноземці.

Український сегмент героїв С. Єфремова представлений газетними та журнальними публікаціями про визнаних світочів українства: І. Котляревського, Т. Шевченка, М. Драгоманова, І. Франка, Б. Грінченка, М. Грушевського, Лесю Українку, М. Коцюбинського. Ці знакові постаті ретельно вивчалися не одним поколінням гуманітаріїв, проте завжди корисно дізнатися й думку та оцінку такого глибокого знавця й сучасника багатьох з них, як С. Єфремов. Іншим персоналіям поталанило значно менше, відтак опубліковані свого часу в «Раді», «Літературно-науковому вістнику», «Української життя» тощо стислі повідомлення, досить часто посмертні згадки стали чи не єдиним доступним джерелом інформації про їхнє життя та працю. Треба віддати належне С. Єфремову – він з однаковим співчуттям писав як про видатних, помітних особистостей, так і про тих діячів, котрим судилася скромна доля.

Зупинимося детальніше на постатях уродженців Чернігіво-Сіверщини, осіб, котрі тривалий час жили чи працювали в краї, мали тут родинні зв'язки чи дружні стосунки, залишили цікаві мемуари про перебування тощо. Ми нарахували у двотомнику 23 подібні персоналії, включно з українською письменницею, уродженкою Чернігівської губернії Любов'ю Яновською (1861–1933) – справжньою авторкою оповідання «Смерть Макарихи»⁴. До списку входять Ганна Барвінок, Марко Вовчок, Микола Вороний, Борис Грінченко, Лев Жемчужников, Марія Заньковецька, Ганна Затиркевич-Карпинська, Олександр Кониський, Микола Костомаров, Михайло Коцюбинський, Пантелеймон Куліш, Олександр Лазаревський, Іван Миклашевський, Степан Ніс, Матвій Симонов (Номис), Іван Полторацький, Олександр Русов, Олексій Стороженко, Василь Тарновський (молодший), Іван Хильчевський, Микола Шугуров та Ілля Шраг, про святкування 25-літнього ювілею громадської діяльності якого С. Єфремов подав звістку в «ЛНВ» [Т. 1, с. 441].

Із неприхованим сарказмом, описуючи помпезне святкування 100-го ювілею М. Гоголя (1909 р.), С. Єфремов згадав, як в окремих містах імперії проходили урочистості: в Чернігові «хмуру и скучно», в Ніжині – з балалайками, а міська влада чомусь заходилася відстрілювати граків у Гоголівському сквері, в Козельці образили учениць-єврейок [Т. 1, с. 170]. Утім, критичні настрої автора не поширювалися на українську

громаду та її представників. Навпаки, він демонстрував свою обізнаність з добрими справами чернігівців. Чи не найбільше місця було приділено постаті Б. Грінченка, чия передчасна смерть боляче вразила українців. «Ціле життя праці, та ще якої праці!», – написав у некролозі С. Єфремов. Розвинувши цю тезу в статті для збірника «Над могилою Б. Грінченка», він підкреслив: праця для покійного діяча – «було виконання раз узятої на себе повинності – служити всіма сторонами громадським інтересам рідного краю» [Т.1, с. 136, 144]. Одним з улюблених письменників вимогливого літературного критика був, як відомо, М. Коцюбинський. До збірки увійшла посмертна посвята «Аристократ духа». Сформульовані в ній тези підважують поширене уявлення, ніби С. Єфремов толерував лише літературний доробок народницького або неонародницького спрямування. «В писаній нашвидку газетній замітці» він відтворив образ «аристократа духа» – письменника європейського рівня. «Справжній» Коцюбинський «од українського реалізму взяв [...] твердий, сталий ґрунт і ясність думки; од французького натуралізму – тверезий погляд і безбоязке шукання потрібної йому краси всюди, куди може зазирнути око художника. Але сам додав сюди своєї власної, найкоштовнішої риси – отого бунту проти засмічування життя непотрібним грузом, протесту проти дрібної буденщини, свого аристократичного духа, невпинного простування до світла, до краси, до ідеалу» [Т. 1, с. 386, 387]. Заслугу перед українством уродженця Ніжина, вчителя Івана Пилиповича Хильчевського (1809–1899) автор посмертної згадки теж високо оцінив: він виховував «для України людей, що стали незабаром її оздобою і здобули собі загальну пошану. Не будь І. П. Хильчевського, не було б може і сих людей» [Т. 2, с. 332]. Чернігівські сюжети логічно вписуються в загальну концепцію двотомника, при бажанні можуть слугувати відправною точкою для подальших краєзнавчих пошуків.

Ми змогли схарактеризувати тільки окремі напрями персоналістичних текстів С. Єфремова, що регулярно з'являлися у періодиці впродовж майже 20 років. Значення його доробку для сучасної гуманітаристики важко переоцінити: непересічні особистості, їхня творчість, громадська діяльність, наукові досягнення, моральні якості та естетичні ідеали, проаналізовані могутнім інтелектом великого вченого, пропущені крізь його чуле серце, дають змогу по-новому оцінити цілу добу, що передувала Українській революції. У цьому плані вихід двотомника дуже своєчасний. Сподіваємося, що він буде належним чином оцінений українським громадянством.

1. Єфремов С.О. Щоденники, 1923–1929. – К.: ЗАТ «Газета «Рада», 1997. – 848 с.: іл. – (Серія «Мемуари»).

2. Єфремов С. Публіцистика революційної доби (1917–1920 рр.): У двох т. / Упоряд.: В. Верстюк (керівник), Г. Басара-Тилішак, В. Бойко, В. Скальський. – К.: Дух і Літера, 2013. – Т. 1: 9 березня 1917 р. – 28 квітня 1918 р. – 648 с.; Т. 2: 9 травня 1918 р. – 30 травня 1920 р. – 544 с. – (Серія «БІБЛІОТЕКА СПРОТИВУ, БІБЛІОТЕКА НАДІЇ»).

3. Верстюк В. Революція 1917–1920 років у публіцистиці Єфремова // Там само. – Т. 1. – С. 5–6.

4. Яновська Л.О. Твори: В 2 т. / Упоряд., авт. передм., прим. Н. М. Шумило. – К.: Дніпро, 1991. – Т. 1. – С. 48–76.

Тамара ДЕМЧЕНКО